

Віктор Савенко,
доктор юридичних наук, доцент,
професор кафедри теорії та історії
держави і права юридичного факультету
Тернопільського національного
економічного університету

ЗАКОН ЯК МОТИВАЦІЙНИЙ ЧИННИК ФОРМУВАННЯ ПРАВОВОГО СВІТОГЛЯДУ ТА ПРАВОВОСВІДОМОСТІ ЛЮДИНИ В УМОВАХ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

Досліджено мотиваційні чинники формування правового світогляду та правосвідомості людини в умовах громадянського суспільства; проведено аналіз взаємозалежності закону, правового світогляду, правосвідомості та правової культури; окреслено фундаментальні принципи формування правосвідомості в умовах юридичної гармонізації сучасного українського соціуму.

Ключові слова: закон, правовий світогляд, правова свідомість (правосвідомість), правова культура, правова система.

Савенко В.

Закон как мотивационный фактор формирования правового мировоззрения и правосознания человека в условиях гражданского общества

Исследованы особенности формирования гражданского правосознания и мировоззрения в условиях формирования гражданского общества; проведен анализ взаимозависимости и взаимовлияния закона, правосознания, мировоззрения и правовой культуры; исследованы фундаментальные принципы формирования правосознания в условиях гармонизации современного украинского социума.

Ключевые слова: закон, правовое мировоззрение, правовое сознание (правосознание), правовая культура, правовая система.

Savenko V.

Law as a means of the formation of legal globalization and legal awareness in civil society

This article researches the features of formation of legal awareness of citizens in a civil society; the interdependence and interinfluence of law, legal awareness and legal culture have been analysed; modern concepts of legal awareness have been studied; the fundamental principles of formation of legal awareness in terms of legal harmonisation of modern Ukrainian society have been researched.

Keywords: law, legal outlook, legal awareness, legal culture, legal system.

Постановка проблеми. Дискутуючи над проблемою юридичної гармонізації сучасного українського соціуму та побудови демократичної правової держави, більшість дослідників схиляється до думки про те, що розв'язання проблеми криється у підвищенні рівня правосвідомості населення та усуненні усіх ознак його правового нігілізму. Це питання сьогодні набуло особливого значення, адже, незважаючи на зростання рівня правосвідомості українців, цілковитого усунення усіх деформацій правової свідомості населення не відбулося. Подолання проявів «патології демократії», що сформувалися за роки радянської влади, можливе лише за умови формування правового світогляду населення, досягнення ним адекватного рівня правової культури і формування ідеалу особистості, яка поважає закон, визнає його верховенство у всіх сферах життя і своїми діями підтримує режим правозаконності в Україні [1]. У цьому ракурсі дослідження впливу закону на формування правового світогляду та свідомості людини є актуальною та важливою проблемою сучасної юридичної науки.

Стан дослідження. З теоретичного боку, питання впливу закону на правовий світогляд та правосвідомість людини є давнім предметом різноаспектних досліджень. Зокрема, теоретичний контекст закону та його вплив на світогляд і свідомість людини досліджували О. Йоффе, М. Строгович, М. Шаргородский, А. Лисюткін, Н. Матузов, А. Малько.

Особливостям формування основ правового світогляду, правової свідомості та правової культури громадян України, а також взаємозв'язку та взаємозумовленості цих філософсько-юридичних дефініцій

присвячені праці В. Коробки, П. Рабиновича, С. Слив, П. Баранова, В. Васильєва, В. Темченка, В. Столовського, Н. Соколова, І. Зеленко, О. Землянської, С. Алексєєва, О. Пінська, В. Копейчикова, Г. Єфремової, О. Скакуна, О. Аграновської, В. Сальникова, М. Матузова, О. Зрячкіна, І. Голосніченка, Н. Волковицької, В. Туманова, В. Пашутін.

Особливий інтерес при цьому становлять дослідження, присвячені з'ясуванню цілісної сутнісної характеристики правового світогляду у структурі правової системи. У цій площині передусім слід виокремити дослідження В. Коробки та Т. Бачинського, які у своїх працях доволі детально розглянули питання природи походження й історії розвитку правового світогляду, його місця і ролі у механізмі правового регулювання сучасної соціально-демократичної держави [1; 2; 3].

Мета статті: дослідити вплив закону на світоглядні позиції людини у правовому полі громадянського суспільства демократичної держави.

Виклад основного матеріалу. З появою на світ людина стикається з низкою еволюційних процесів, які беззаперечно сприяють її цивілізаційному поступу. На кожному етапі свого формування вона міркує над тим, що впливає на її світогляд і, як наслідок, усвідомлює міру впливу особистісних гранично різних, а подекуди протилежних теоретичних поглядів, на гармонізацію різних аспектів колективної свідомості та процес моделювання правил колективного існування в умовах сталого суспільного розвитку. Однак науковий аналіз будь-якого явища потребує передусім з'ясування його змісту і на цій основі формування поняття щодо об'єкта вивчення. У цьому сенсі визначення понять «правовий світогляд» та «правова свідомість» буде ключовим для розуміння філософсько-правової парадигми формування режиму правозаконності держави.

В історії світової філософсько-правової думки проблема правового світогляду та правосвідомості вперше на високому концептуальному рівні була порушена у працях Г. Гегеля й Л. Фейєрбаха. Філософи звернули увагу на те, що сутність цих категорій криється у знанні. Сучасні дослідники, розвиваючи ідеї попередників, дійшли висновку, що обидва поняття є взаємопов'язаними та взаємозалежними спеціалізованими проявами загального світогляду людини чи соціальних груп [4, с. 63]. Так, їх дефініціювання має ґрунтуватися на гранично загальному визначенні «світогляду» як такого [5, с. 7]. Наприклад, П. Рабинович, теоретизуючи на предмет теми нашого дослідження, зазначає, що для характеристики філософсько-юридичної категорії «правовий світогляд» необхідно виходити з того, що сам світогляд є формою суспільної свідомості людини, через яку вона сприймає, осмислює й оцінює навколишню дійсність, визначає своє місце і призначення у ньому [5, с. 7]. Окреслене поняття розглядається ученим крізь призму біологічно і соціально зумовлених можливостей людини, які є нічим іншим, як її соціально-природними правами і свободами, що зумовлює інтерпретація правового світогляду крізь призму праворозумінням його носія [5, с. 7–8].

В. Коробка вбачає у «правовому світогляді» стійке, позитивне ставлення людини до права як до ідеї належного, пропущеного крізь призму прав, свобод, обов'язків людини, на основі сукупності правових ідей, поглядів, уявлень, принципів, цінностей, переконань, які людина поділяє і які беруться за основу її діяльності [1, с. 8]. При цьому автор розмежовує категорії «правовий» та «юридичний» світогляд, наділяючи останній ознаками ідеалізованого погляду на право як єдиноможливого способу регулювання відносин у суспільстві [1, с. 9]. Втім у працях інших теоретиків, наприклад, К. Николиної, обидва терміносполучення «правовий світогляд» та «юридичний світогляд» синонімізуються [5, с. 8].

У визначенні поняття «правова свідомість» («правосвідомість») дослідники керуються іншою особливістю базової структури материнського поняття («свідомість»). Наприклад, уже згаданий нами В. Коробка, розглядаючи «свідомість» як орієнтир здатний корегувати життєву позицію особистості, тлумачить «правосвідомість» як сукупність поглядів, ідей, що виражають ставлення людей, соціальних груп, націй до права, законності, правосуддя та формують їхнє уявлення про те, що є правомірним і неправомірним [6, с. 10].

У тому ж ключі дефініціює дане поняття і В. Котюк, характеризує його як специфічну форму відображення у свідомості людини правових явищ, що включає психічні, інтелектуальні, емоційні й вольові процеси та стани: знання чинного права і законодавства, правові вміння і навички, правове мислення, правові емоції й почуття, правові орієнтації, позиції, мотиви, правові переконання та настанови, які синтезуються в прийнятих рішеннях і спрямовані на пізнання, спілкування і взаємодію в процесі правової діяльності й поведінки у сфері правовідносин [4, с. 63].

При детальному аналізі філософсько-юридичних категорій «правовий світогляд» та «правова свідомість» видається, що вони тісно пов'язані між собою. Багатоаспектний характер обох термінів дозволяє розглядати їх в органічній єдності, де перше є формою когнітивного вияву чи відображення другого – сукупністю ідей, принципів, теорій, які в систематизованій формі відображають і оцінюють правову дійсність. Саме тому вона характеризує соціальну практику як частину емпіричної діяльності, в процесі якої

формується суб'єктивне ставлення громадян до чинного права та характерних прав і обов'язків, справедливості та несправедливості норм права, сутності й принципів правової організації суспільства, почуттів, настроїв, емоцій, пов'язаних з оцінкою наявного правового режиму. Одним з проявів колективної правосвідомості є групова правосвідомість.

Безумовною фундаментальною цінністю і бажаною соціальною поведінкою з точки зору правосвідомості є поняття «законослухняність». Для того, щоб в суспільстві зберігалася якісна тенденція до зростання правосвідомості, потрібно забезпечити належний рівень життя кожної людини, захистити її в соціальному сенсі, гарантувати вільний розвиток особистості з доступом до всіх інформаційних джерел, зберегти малий і середній бізнес, створити прозору систему державних правоохоронних органів, зокрема судову систему, задля поступового правового розвитку суспільства та системи державного управління.

Розглядаючи питання формування правового світогляду, зауважимо, що на сучасному етапі державотворення вплив закону на формування свідомості й правосвідомості індивіда залежить від ефективності та результативності механізму правового регулювання. Основним і первинним першоджерелом правової матерії у цьому процесі виступають норми права, правовідносини, правова свідомість, правова культура, акти реалізації правових норм тощо. За допомогою норм права держава в особі компетентних органів закріплює права й обов'язки окремих суб'єктів та забезпечує їх реалізацію задля розвитку правовідносин. Поєднання наявних прав і законів як результат тривалого й повільного вдосконалення забезпечує безумовний пріоритет цьому комплексу над будь-якими рішеннями однієї особи або ж невеликої групи людей. Крім того, сталість прав і законів гарантується тим, що вони стають природними для тієї чи іншої спільноти людей. Безумовно, право стоїть вище від будь-якого свавілля, а відтак закон завжди повинен голоувати над владою. Відповідно до цієї підстави нове законодавство за обсягом регламентації не має перевищувати вже наявне законодавство. Конституція як Основний Закон, що поширюється на всіх, саме із цієї причини не має підлягати швидким змінам, а тільки частковим поправкам. Тому темп зміни Конституції має бути якомога повільнішим. Однак ставлення до Конституції залежить від традицій конкретних країн, а також від історичного досвіду появи і вирішення конфліктів між владою і законом [7, с. 129].

Історично склалося, що процес формування держав потребував певного способу регуляції соціальних відносин і саме через те з плином часу стало необхідним законодавче оформлення правових відносин, які змогли б забезпечити і врегулювати обов'язки і права кожної частини суспільства, незалежно від статі, родової належності, статусу чи вікових ознак. Усе це робилося свідомо й обдуманно задля блага кожної людини. Відтак склалася нова система цінностей, яку можна визначити як правову цінність держави. Доречно тут згадати слова М. Кагана, про те що «... цінності кожного члена суспільства формують права тієї етносоціальної та демографічної групи, до якої він належить, які регламентують міру його свободи і міру несвободи в цій соціальній системі» [8, с. 98].

Отже, в сучасних умовах державотворення запорукою формування правового світогляду виступає міра усвідомлення і розуміння її громадянами значення всіх джерел права. Право у цьому сенсі потрібно розглядати не лише як сферу свободи, а як її масштаб, адже свобода набуде ефективності лише за умови, коли право кожного контрольоване і фіксоване, в іншому випадку може настати анархія, за якої ніхто не матиме можливості користуватися привілеями особистої свободи.

Право знаходить своє вираження в законі. При цьому поняття «закон» виступає базовим компонентом правового світогляду. За загальним визначенням закон – це нормативно-правовий акт вищого представницького органу державної влади або народу, який регулює найбільш значущі відносини, що втілює права і свободи людини, її пріоритети і цінності та має вищу юридичну силу в правовій системі [9, с. 126].

Вплив закону на людську свідомість відіграє важливу роль, адже формує людину із середини та обмежує коло її дій задля утримання від протиправної поведінки. Розвиток права і держави відбувається під впливом безлічі об'єктивних (природних) і суб'єктивних (тобто залежних від волі людей) факторів, причин і умов. Зіткнення об'єктивних чинників, суб'єктивних інтересів тощо призводить до того, що розвиток держави і права не завжди прогресивно-поступальний і прямий. Та попри це роль держави і права має бути однозначною: вони є об'єктивно потрібними чинниками, механізмами самоорганізації суспільства і засобами управління його справами, більш-менш відособленими від самого суспільства. Останнє дає підставу для дослідження взаємовідносин громадянського суспільства і держави й зумовлює потребу у виробленні способів впливу на державу, що прагне стати над суспільством, а також способів цивілізованого (не надто жорсткого й обтяжливого, але ефективного з погляду вирішення колізій і задоволення щораз більших потреб людей) впливу держави на суспільні відносини. Саме тому право в цьому процесі має відігравати не останню роль [10, с. 4–5].

Вплив закону на формування свідомості й правосвідомості індивіда залежить від ефективності й результативності механізму правового регулювання, процесу правотворчості, ефективної роботи державних органів у сфері реалізації й кодифікації правових норм, який позитивно впливатиме на стан правопорядку, дотримання чіткої букви закону, правовідносин, що приведе до позитивної динаміки формування правослухняної поведінки в суспільстві. Прискорення цих процесів неминуче приведе до возвеличення і розкриття правової культури громади, що дозволить в майбутньому вивести Україну на рівень найбільш розвинених і культурних держав світу, в яких цінується людське життя, де право і закон – це не пусті бюрократичні терміни затуманення людської свідомості, а ефективний і результативний процес на шляху побудови держави з європейськими цінностями. Проте формування правової свідомості та світогляду людини залежить не тільки від процесу правотворчості, але й від правовідносин у суспільстві, що мають ґрунтуватись на принципі дотримання букви закону.

Висновок. Отже, проблематика впливу закону на свідомість, правову культуру і світогляд буде актуальною для дослідження науковців і вчених всього світу, але її необхідність для нас, українців, закріплюється в Основному Законі – Конституції України.

Людина повсякчас дотична з природними, соціальними, державно-політичними, економічними та іншими умовами свого буття, які є для неї стійкими, природно-імперативними та які з природної позиції виправдовують й обґрунтовують її поведінку, вчинки.

Феномен громадянського суспільства є черговим етапом прогресивного розвитку сучасного суспільства. Значною мірою цей феномен пов'язаний з фактом усвідомлення цінності людини, усвідомлення важливості визнання її прав і свобод. Сьогодні відбувається процес переосмислення самої сутності права – останнє перестало сприйматись лише як право влади і поступово почало утверджувати себе насамперед як право людини. В ідеальному стані між державою, коли вона виконує свої природні функції, та громадянським суспільством спостерігається принцип синергетики. Право і закон є взаємозумовленими з моменту їхньої появи, але право генетично передує юридичному закону.

Право є одним із стрижневих засобів регулювання суспільних відносин, який концептуально відтворює задачі, функції, проєкції суспільного регулювання. Світоглядність досліджуваної проблеми зумовлює вивчення права в межах філософсько-правового дискурсу. У центрі правової реальності має стояти людина як основний та беззаперечний суб'єкт правовідносин.

Пріоритетом сучасного правового світогляду в формуванні правової свідомості в сучасному демократичному суспільстві є права та свободи людини, їх дотримання та захист. Вплив закону на формування свідомості й правосвідомості в кожного окремо взятого індивіда залежить як від ефективності та результативності механізму правового регулювання, так і від правової культури особистості.

Правовий світогляд та правосвідомість як складові правової культури є одними з основних елементів правового впливу та регулятором суспільних відносин, що характеризують соціальну практику як частину емпіричної діяльності, в процесі якої формується суб'єктивне ставлення громадян до чинного права та характерних прав і обов'язків, справедливості та несправедливості норм права, сутності й принципів правової організації суспільства, почуттів, настроїв, емоцій, пов'язаних з оцінкою наявного правового режиму.

Список використаних джерел

1. Коробка В. Н. *Правовое мировоззрение : в 2 ч. Ч. 1 : Становление и развитие / В. Н. Коробка. – Донецк : Донец. юрид. ин-т Луган. гос. ун-та внутр. дел им. Э. А. Дидоренко, 2008. – 152 с.*
2. Коробка В. Н. *Правовое мировоззрение : в 2 ч. Ч. 2 : Природа, место и роль в механизме правового регулирования, значение для правовой политики современного социально-демократического государства / В. Н. Коробка. – Донецк : Донец. юрид. ин-т Луган. гос. ун-та внутр. дел им. Э. А. Дидоренко, 2010. – 244 с.*
3. Бачинський Т. В. *Формування основ правового світогляду з правової культури шкільної молоді (філософсько-правовий вимір) : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.12 / Т. В. Бачинський. – Львів, 2013. – 20 с.*
4. Савенко В. *Вплив закону на формування правосвідомості людини у громадянському суспільстві / В. Савенко // Науковий вісник Херсонського державного університету. Херсон, 2014. – Вип. 6–1. Т. 1 С.62–65. – (Сер. «Юридичні науки»).*
5. Рабинович П. *Правовий світогляд (соціально-природна інтерпретація). / П. Рабинович, Т. Бачинський // Вісник Національної академії правових наук України. – К., 2014. – № 2 (77). – С.5–17.*

6. Коробка В. М. Правовий світогляд і близькі до нього ментальні феномени: порівняльно-правовий аналіз на основі співвідношення / В. М. Коробка // *Право і суспільство*. – Дніпропетровськ, 2010. – № 4. – С. 9–14.
7. Максимов С. І. Структура правової реальності: феноменологічний аналіз / С. І. Максимов // *Вісник Академії правових наук України*. – К., 2002. – № 2 (29). – С. 125–133.
8. Каган М. С. *Философская теория ценности* / М. С. Каган. – СПб.: Либроком, 1997. – 206 с.
9. Марченко М. Н. *Правоведение* / М. Н. Марченко, Е. М. Дерябина. – М.: Проспект, 2004. 416 с.
10. Рогова Т. А. *Общество. Государство. Право* / Т. А. Рогова, А. А. Напреенко. – Самара: Изд-во Самар. гос. ун-та, 1999. – 198 с.

References

1. Korobka V. N. (2008) *Pravovoe myrovozzrenye* : [v 2 ch.]. Ch. 1 : Stanovlenye y razvytye. [Legal world view: [in 2 hours]. Part 1: Formation and development]. Donetsk : Donets. yuryd. yn-t Luhan. hos. un-ta vnutr. del ym. E. A. Dydorenko [in Ukrainian].
2. Korobka, V. N. (2010) *Pravovoe myrovozzrenye* : [v 2 ch.]. Ch. 2 : Pryroda, mesto y rol v mekhanyzme pravovoho rehulyrovanyia, znachenye dlia pravovoi polityky sovremennoho sotsyalno-demokratycheskoho hosudarstva. [Legal world view: [in 2 hours]. Part 2: Nature, place and role in the mechanism of legal regulation, importance for the legal policy of the modern social-democratic state]. Donetsk : Donets. yuryd. yn-t Luhan. hos. un-ta vnutr. del ym. E. A. Dydorenko [in Ukrainian].
3. Bachynskiyi, T. V. (2013) *Formuvannia osnov pravovoho svitohliadu z pravovoi kultury shkilnoi molodi (filosofsko-pravovyi vymir)* [Formation of the foundations of legal world outlook on the legal culture of school youth (philosophical and legal dimension)] Extended abstract of candidate's thesis. Lviv [in Ukrainian].
4. Savenko, V. (2014) *Vplyv zakonu na formuvannia pravosvidomosti liudyny u hromadianskomu suspilstvi*. [Influence of the law on the formation of human justice in civil society]. *Naukovyi visnyk Khersonskoho derzhavnoho universytetu – Scientific Herald of Kherson State University. Series: Judicial science. Kherson* [in Ukrainian].
5. Rabynovych, P., Bachynskiyi, T. (2014) *Pravovyi svitohliad (sotsialno-pryrodna interpretatsiia)*. [Legal worldview (social and natural interpretation)]. *Visnyk Natsionalnoi akademii pravovykh nauk Ukrainy – Bulletin of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine Kyiv* [in Ukrainian].
6. Korobka V. M. (2010) *Pravovyi svitohliad i blyzki do noho mentalni fenomeny: porivnialno-pravovyi analiz na osnovi spivvidnoshennia*. [Legal world outlook and related mental phenomena: a comparative legal analysis based on the ratio]. *Pravo i suspilstvo – Law and society. Dnipropetrovsk* [in Ukrainian].
7. Maksymov, S. I. (2002) *Struktura pravovoi realnosti: fenomenolohichniy analiz*. [Structure of legal reality: phenomenological analysis]. *Visnyk Akademii pravovykh nauk Ukrainy - Bulletin of the Academy of Legal Sciences of Ukraine. Kyiv* [in Ukrainian].
8. Kahan, M. S. (1997) *Fylosofskaia teoriya tsennosti*. [The philosophical theory of value.]. *Sankt-Peterbúrh: Lybrokom* [in Russian].
9. Marchenko, M. N. Deriabya E. M. (2004) *Pravovedenye*. [Jurisprudence]. *Moskva: Prospekt* [in Russian].
10. Rohova, T. A. Napreenko A. A. (1999) *Obshchestvo. Hosudarstvo. Pravo*. [Society. State. Law]. *Samara : Yzd-vo Samar. hos. un-ta*, [in Russian].

Стаття надійшла до редакції 28.02.2019.